
ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՇՀԱՂՔԻ ՔԱՂԱՔԻ ՁԵՎԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՆՆԱ ԱՐԻԱԲՈԴ (ԻՐԱՆ)

Մաշհադ քաղաքի ձևավորումը և առաջին լայնածավալ քաղաքաշինական զարգացումը սկսվել է դեռևս 17-րդ դարի սկզբներին՝ Շահ Աբասի կառավարման օրոք: Այնուհետև, 1920-ականներին, ականատես ենք դառնում քաղաքի կտրուկ զարգացմանն ու արդիականացմանը: 1950-1960-ականներից սկսած՝ քաղաքային հատվածներն ընդարձակվում են, և բնակչությունն արագորեն աճում է: 1979թ. իսլամական հեղափոխությունից հետո զգալիորեն ընդլայնվում է քաղաքը, հատկապես՝ քաղաքի միջուկը հանդիսացող սրբավայրի տարածքը: Արևմուտքից ներկրվող արդիականացման չափանիշների կիրառման և ժամանակակից շենքերի կառուցման արդյունքում տեղի է ունենում քաղաքի կերպարի խեղաթուրում. հաշվի չեն առնվում ոչ կլիմայական խնդիրները, և ոչ էլ՝ սրբավայրի շուրջն առկա հասարակական կյանքը:

Քանալի բառեր – Մաշհադ քաղաք, ձևագոյացում, ընդլայնում, արդիականացում, քաղաքաշինական զարգացում, սրբավայր, ժամանակակից շենքեր:

Մաշհադը Իրանի Իսլամական Հանրապետության խոշոր քաղաքներից է, որը ձևավորվել է Իմամ Ռեզայի սրբավայրի շուրջը և անցել քաղաքաշինական ու կառուցապատման զարգացման փուլերով՝ ավանդական իսլամական նից մինչև արևմտյան արդիականացում: Այս առումով ուշագրավ է քաղաքի ձևագոյացման ու քաղաքաշինական զարգացման ընթացքի ուսումնասիրությունը:

Քաղաքաշինության առաջին լայնածավալ նախագծերն այստեղ իրականացվել են 17-րդ դարի սկզբին շահ Աբաս Սեֆյանի օրոք, ով Մաշհադ քաղաքի հին հատվածը բաժանել է երկու մասի՝ կառուցելով լայն պողոտա, որն անցնում էր սրբավայրի տարածքով, իսկ սահմանագծում դամբարան էր կառուցված¹: Այն լայն պողոտա էր՝ ծառերով, վտակներով և ջրավազաններով և դեպի քաղաքի երկու գլխավոր դարպասները կապող սրբավայրին ուղղված

¹ **Alberti P.** Strutture Commerciali di una città di Pellegrinaggio. Mashhad (Iran Nord-Orientale), Udine, 1971, p. 84

տեսարանով²: Փողոցի մեջտեղով հոսող ջրանցքը նախատեսված էր քաղաքի արևմտյան հատվածից արևելյան մասին ջուր մատակարարելու համար: Այս փողոցի արևմտյան հատվածը, որը կոչվում էր Բալա Խիաբան, այժմ հայտնի է որպես Շիրազի փողոց: Այն բարձրակարգ տարածք էր, իսկ արևելյան մասը՝ Փային Խիբան, այժմյան Նավաբ փողոցը, առավել աղքատիկ տարածք: Այս փողոցի գծային կառուցվածքը սրբավայրի ճառագայթային համատեքստում հետագայում փոխեց քաղաքի զարգացումը՝ ճառագայթայինից դեպի խառը ճառագայթային և գծային տարբերակ, որը հետագայում հիմք դարձավ քաղաքի դեպի արևմուտք գծային ձևով զարգացման համար:

1920-ականներին միջնաբերդն ու քաղաքի պատերը քանդվեցին և նոր փողոցներ կառուցվեցին: Քաղաքի զարգացումն ընթացավ դեպի արևմուտք՝ գծային կառուցվածքով, և շարունակվեց մի քանի փողոցների, բուլվարների, օղակապտույտ ճանապարհների ու կառավարական շենքերի կառուցումը³: Ձեռնարկվեց Իմամ Ռեզայի և Թաբարսի փողոցների, սրբավայրի շրջակայքում իմամ Ռեզայի օղակապտույտ ճանապարհի կառուցումը: Շիրազի և Նավաբ փողոցների բարելավման հետ զուգընթաց՝ քաղաքի հետիոտնային ցանցը փոխարինվեց փողոցներով և օղակապտույտ ճանապարհների միջով անցնող փոխադրամիջոցների ցանցով: Այս փողոցների դրական կողմն այն է, որ դրանք ապահովում են ուղիղ սրբավայրին նայող տեսարանը, ինչպես նաև հաշվի են առնում Քիբլայի ուղղությունը: Թաբարսի փողոցը կառուցվել է ճշգրտորեն՝ հաշվի առնելով Քիբլայի անկյունն ու դեպի սրբավայր ուղղված տեսարանը⁴: Ժամանակին այս փողոցներում կառուցված շինությունների բարձրությունը ևս վերահսկվում էր, որպեսզի ապահովվեր սրբավայրին ուղղված տեսարանը:

1950-ականներից հետո Մաշհադ քաղաքի նոր զարգացած հատվածները ենթարկվեցին ցանցային կաղապարին: 1960-ականներից սկսած՝ քաղաքն ընդարձակվեց, և բնակչությունն արագորեն աճեց: Քաղաքի բնակչության աճի և ընդարձակման պատճառներից էր դեպի Մաշհադ 1970-ականներին գյուղական վայրերից Իրաքի հետ Իրանի պատերազմով պայմանավորված (1980-1988), իսկ հետագայում նաև հարևան երկրներից՝ ներառյալ

² Honarfar L. Chahar Bagh-e Esfahan // Javadi A. (ed) Memari-e Iran, Tehran, 1984, p. 527-539.

³ Vezarat-Maskan-va-Shahrsazi. Shakhsh hay-e Tosey-e Shahri. Tehran, 1971, p. 29 (պարսկերեն).

⁴ Rezvani A. Mashhad Dar Jostejooye Hoviat-e Shahri. Mashhad, 2005, p. 59 (պարսկերեն).

Աֆղանստանից, Իրաքից և Թուրքմենստանից կատարվող ներհոսքը, որի արդյունքում Մաշհադը դարձավ Թեհրանից հետո երկրորդ մեծ քաղաքն Իրանում:

Արխիվներում պահվող նյութերի համաձայն (Տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարություն)՝ Մաշհադի զարգացմանը վերաբերող առաջին ընդգրկուն նախագիծը նախաձեռնվեց 1964-ին և հավանության արժանացավ 1971 թ.: Նախագիծը սկսեց կիրառվել Մաշհադի քաղաքապետարանի կողմից 1973-ին, որի համաձայն՝ քաղաքի հետագա զարգացումը նախատեսվում էր տանել դեպի արևմուտք, դեպի ուր այն ինքնաբերաբար զարգանում էր հանրային զբոսավայրի և արևմտյան հատվածի խորքում ընկած Մաշհադի համալսարանի կառուցման շնորհիվ:

Ներկայումս Մաշհադի քաղաքային համատեքստը բաղկացած է թե՛ ճառագայթային և թե՛ գծային տարածական ձևագոյացություններից: Ճառագայթային տարածական ձևագոյացությունն ընդգրկում է քաղաքի ավանդական հատվածը՝ ներառյալ սրբավայրը, որը տեսանելի է յուրաքանչյուր շինության տանիքից, մինչդեռ գծային տարածական ձևագոյացությունն ընդգրկում է նորակառույց տարածքներն ու նախատեսում է Մաշհադի հետագա զարգացման իրականացումը սրբավայրի ուղղությունից շեղվելու և բարձրահարկ շինություններ կառուցելու միջոցով:

Ժամանակի ընթացքում Մաշհադն ընդարձակվեց, և սրբավայրը՝ որպես վերջինիս ավանդական պատմական հատված, դարձավ փոքրիկ շրջան, որը ենթակա էր բարեփոխումների: Այս բարեփոխումների պատճառով տարածքի հասարակական կյանքը վտանգվեց: Ժամանակին բարեփոխումների նախագծերի կասեցման և սրբավայրն այցելող ուխտավորների թվաքանակի աճի շնորհիվ այս հատվածը շարունակում էր գործել իբրև քաղաքի գլխավոր շուրջօրյա հասարակական տարածք: Լայնածավալ բարեփոխման նախագիծը Մաշհադի ավանդական միջուկի՝ սրբավայրի տարածքի վերաբերյալ սկսվեց 1975 թ.⁵: Չնայած այս տարածքում առկա շինությունները թվագրվում են պատմական տարբեր ժամանակներով, Մ.Կ.Պիրնիան այդ տարածքը պատկերում է որպես իսլամական Իրանի ճարտարապետության թանգարան. բազմաթիվ հին շուկաներ, մզկիթներ, դպրոցներ, մանրածախ առևտրի կետեր ու բնակելի տարածքներ քանդվեցին և փոխարինվեցին սրբավայրի շուրջը տարածվող

⁵ **Ardalan N.** Architecture VII, Pahlavi, After World War II, Encyclopedia Iranica, New York, 2000, p. 531-532.

օղակապտույտ ճանապարհներով:⁶ Ճարտարապետներն ու նախագծողները վիճաբանում էին տարածքում ընթացող լայնածավալ բարեփոխումների շուրջ, չնայած կենտրոնացված համակարգը թույլ էր տալիս իշխանություններին շարունակելու իրենց ծրագրերը:

Քամրան Դիրան, որը 1970-ականներին Տարածքային զարգացման և կառավարման նախարարությունում ճարտարապետ և նախագծող էր, դեմ էր քաղաքի ավանդական հատվածում լայնածավալ բարեփոխումներին և ավանդական թաղամասերի ոչնչացմանը: Նա պնդում էր, որ սրբավայրը, նրան կից շենքերն ու շուկաները կապակցված են, և սրբավայրի շրջակայքի ոչնչացումը կարող է խաթարել տարածքի հասարակական կյանքը: Նա նաև փաստարկում էր, որ տարածքի բնակիչների և աշխատավորիների տեղահանումը կարող է հանգեցնել հասարակական հետագա խնդիրների⁷: Ինչևիցե, տեղի ունեցան լայնածավալ բարեփոխումները, և Ռեզա շուկան կառուցվեց՝ փոխարինելու համար ոչնչացված հին շուկաներին, ու վերջինիս խանութները վարձակալման տրվեցին քանդված խանութների տերերին: Ռեզա շուկան կառուցվեց ավանդական հարդարանքներով, սակայն այն չի տալիս իսկական շուկայի զգացողությունը⁸: Այն հասարակական գործունեության համար, որ սովորաբար տեղի էր ունենում շուկայում, տարածք չի նախատեսվում, քանի որ առանձին շինություն է և կապված չէ հարակից քաղաքային համատեքստին և չունի փողոց, ինչպես որ հատուկ էր շուկաներին: Սրբավայրի մոտ գտնվող նեղ փողոցները դարձան քանդված շուկաների այլընտրանքը, բայց քանի որ դրանք նախագծված չէին եղանակային պայմաններին համապատասխան, օգտագործողներն այն ծածկում են վարագույրներով, որպեսզի խուսափեն ամռանն արևի ճառագայթներից, իսկ ձմռանը՝ քամիներից: Այս ժամանակահատվածում իրականացված արդիականացման փորձերը հաշվի չառան տարածքի հասարակական կյանքն ու փորձեցին ստեղծել ռմայատճենում: Այսպիսով, քաղաքաշինության ավանդական հիմնական սկզբունքներն անտեսվեցին:

1979 թ. հեղափոխությունից հետո իսլամական իշխանությունների ուժի շնորհիվ ձևակերպվեց սրբավայրի բարեփոխման նոր նախագիծ, որը դատապարտում էր անցյալի փորձերը: Իսլամական իշխանությունները պնդում էին, որ անցյալի փորձերի ժամանակ հաշվի չեն առնվել սրբավայրի տարածքում

⁶ Pirnia M. Sabk Shinasi-e Memari-e Iran. Tehran, 2001, p. 64-65 (պարսկերեն).

⁷ Boski S. Didari ba Kamran Diba. Memar 10, 2009, p. 28 (պարսկերեն).

⁸ Soltanzadeh H. Fazahaye Shahri Dar Bafthaye Tarikhie Iran. Tehran, 1991, p. 41.

ընթացող հասարակական կյանքն ու կրոնական չափանիշները, և նպատակը միայն արդիականացումն է եղել⁹: Եվ այսպես, նոր նախագծի նպատակը դեռևս լայնածավալ բարեփոխումն էր:

Սրբավայրի շինությունների և ներքին բակերի, սրբավայրի տարածքի և Մաշհադի լայնածավալ զարգացումը տեղի ունեցավ 1979-ից հետո: Ներկայումս իրականացված սրբավայրի հին և նոր պատկերների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ թեև այս փոփոխությունները միտված էին նպաստելու ուխտագնացությանն ու բարելավելու բնատեսարանը, դրանք նվազեցրին սրբավայրի կենտրոնական և կարևոր լինելու հանգամանքը, ու այժմ մեծ բակերի և բարձրահարկ շինությունների արանքում այն չի երևում:

Այսպիսով, արդիականացման փորձերը հանգեցրել են քաղաքի և հատկապես՝ սրբավայրի տարածքի, սոցիալական կյանքի վատթարացմանը:

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА ГОРОДА МАШХАДА

АННА АРИАБОД (ИРАН)

Формирование и первое крупномасштабное градостроительное развитие города Машхада началось еще в начале 17-ого века во времена правления Шаха Аббаса. В результате, в 1920-х годах, мы становимся свидетелями резкого развития и модернизации города. С начала 1950-х и 1960-х годов стали расширяться городские районы и население стало быстро увеличиваться. В 1979 году после исламской революции город значительно расширяется, и, в особенности, место святыни, являющееся ядром города. В результате применения пришедших с запада критериев модернизации и строительства современных зданий имело место искажение образа города: не учитывались ни климатические условия, ни социальная жизнь вокруг святыни.

Ключевые слова – город Машхад, формирование, расширение, модернизация, развитие градостроительства, святыня, современные здания.

⁹ Hashemi S. Ghalamro-e roo be Gostaresh-e Nezarat-e Kalbodi. 1993. Abadi 8, p. 2-5 (պարսկերեն).

THE HISTORY OF FORMATION AND URBAN DEVELOPMENT OF THE CITY MASHHAD

ANNA ARIABOD (IRAN)

The first attempted large-scale development and formation of Mashhad took place in the 17th century by Shah Abbas. After the 1920s, we witness a rapid development and modernization of the city. In 1950s and 1960s, the urban areas have been expanded and the population was rapidly growing. After the Islamic revolution in 1979, the city was expanded significantly, and especially the area of shrine, which is considered as a city core. These modernization attempts led to a loss of social life in the city and specifically the shrine area. Modern buildings, built based on the standards of modernization imported from the West, considered neither the social life of the shrine area, nor the climate.

Key words – city Mashhad, formation, expansion, modernization, urban development, shrine, modern buildings.